

גלגולו של שיר

שמו של שיר עם נפוץ כתוב בארמית, המושר בסוף סדר הפסח. זהות מחברו וזמן חיבורו אינם ברורים.

יום אביב אז היה והרוח רקדה
ונערות צחקו במצמוץ עיניים;
ואבא עם גדי נכנס להגדה
ועמדו להם שם בשניים...

כך תאר המשורר נתן אלתרמן, בטור השביעי שלו, בשיר "הגדי מן ההגדה", את אותו יום אביב רחוק, שבו נכנס הפיוט "חד גדיא" אל ההגדה של פסח. הדבר היה בעיר פראג אשר בצ'כיה (אז בירת בוהמיה שבקיסרות גרמניה) בשנת השני"א - 1590. בדף האחרון של ההגדה של פסח, שנדפסה אותה שנה בבית הדפוס של גרשום כהן, נכלל לראשונה שיר סיפורי זה, הכתוב ארמית מעורבת בעברית, ואשר עשרות בתיו מתארים שלשלת רצופה של מאורעות השלובים זה בזה, כאשר כל אירוע חדש הוא תוצאה של קודמו.

מטרות הפעילות:

לפעילות מספר מטרות. ניתן להשתמש גם בחלקן:

- הכרת הרקע והמקורות של השיר.
- הכרת גרסאות שונות של השיר 'חד גדיא'.

אביזרי עזר:

- השיר והמילים המתורגמות על בריסטול.
- נוסחים של 'חד גדיא'.

מהלך הפעילות:

- א. אני מבין ארמית.
- ב. תערוכת ציורים מאגדות שונות.
- ג. מי חזק ממני.
- ד. כתיבת 'חד גדיא' חדש.

א. אני מבין ארמית

מהי השפה הארמית?

ארמית – שפה שמית, דומה לעברית ונכתבת באותו כתב מרובע. נראה שהארמים הראשונים חיו באזור ארם נהריים, אזור מוצאו של אברהם אבינו (בראשית, י"א, ל"א).

בתנ"ך כתובים בארמית חלקים מספרי דניאל ועזרא. בקרב היהודים שימשה הארמית בימי בית שני כשפה בין לאומית לחוזים, וכך נותרה עד ימינו בנוסחי שטרות הנישואין (כתובה) והגירושין (גט).

התרגום שליווה את קריאת התורה היה תרגום ארמי, כמו גם של התנ"ך. הוא ניתן בארמית כדי להבדיל בין המקרא לבין פירושו, כדי שהשומעים לא יחשבו שהפירושים כתובים בתוך נוסח המקרא. כמה קטעים בליטורגיה היהודית נאמרים בארמית עד עצם היום הזה. הידוע ביניהם הוא "הקדיש". "כל נדרי", המבוא ליום הכיפורים, נאמר ברוב הקהילות בארמית. כמה קטעים בהגדה של פסח כגון, "הא לחמא עניא", גם הם בארמית. התחום הבולט ביותר שבו השתמשו בארמית בימי הביניים היה תחום הקבלה, החל מספר ה"זוהר". יצירות מיסטיות יהודיות רבות נכתבו בשפה זו. לארמית, בפרט זו של התלמוד הבבלי, תפקיד חשוב ביצירת אוצר המילים של העברית המודרנית.

חומרים:

- לוח פוליגל המכיל את 'חד גדיא' באותיות גדולות.
- המילים:
- גדיא – גדי, חד – אחד, דזבין – קנה, תרי – שני, זוזי – כסף, אתא – בא, שונרא – חתול, חוטרא – חוטר - מקל, נורא – נור – אש, מיא - מים, תורא – שור.

מהלך הפעילות:

1. המדריך ישמיע את השיר מעל גבי קלטת והילדים יכולים להצטרף לשירה.
2. השיר יהיה כתוב באותיות גדולות על גבי בריסטול ויונח לפני הילדים (מעל המילים הארמיות המופיעות בבית האחרון יונחו צמדנים לשם הצמדת המילים המתורגמות לעברית).
3. קבוצת האם תחולק לתת קבוצות וכל קבוצה תקבל מספר מילים, ועליה לנסות לנחש איזו מילה הם יכולים לתרגם.
4. הילדים יעברו על כל השיר, יבדקו היכן עוד מופיעות המילים שתרגמו בשיר וינסו להבין את כולו.
5. נקרא שיר אחד במקור ואחד בתרגום ונשמיע את השיר על גבי קלטת.

ב. תערוכת ציורים מהגדות שונות

חומרים:

הגדות מסוגים שונים.

מהלך הפעילות:

1. בחדר הפעילות יונחו הגדות שונות. הילדים יעברו בין ההגדות, ידפדפו ויעיינו בהן.
2. הילדים ישוו בין העיטורים שבאגדות השונות, יבדקו מהו עיטור, מהי תמונה מצולמת, ויבדקו מה הקשר בין התמונה/עיטור לבין התוכן הכתוב.
3. המדריך יבקש מכל חניך לבחור לעצמו את ההגדה אותה ירצה לקחת עמו לליל הסדר. החניכים ישתפו את הקבוצה בבחירה שלהם.

ג. מי חזק ממי

בעקבות הדיון על השתלשלות העניינים בחד גדיא נשוחח עם הילדים על היתרון היחסי – מי חזק ממי, ובמה.
נבקש מהילדים לספר "סיפורים מהחיים" על מצבים ואירועים שהם חוו, ראו או שמעו, נבדוק זאת ע"פ יחד גדיא' כדי לחזק את הסיפור נספר לילדים את סיפורו

של טיטוס שהיה מפקד הצבא של רומי הגדולה בישראל, בתקופת חורבן בית שני. יתוש קטן חדר למוחו דרך אפו וניקר במוחו שבע שנים (ספר האגדה עמ' קמד – קמה) וכן את משל האריה והעכבר (על פי איזופוס).

האריה והעכבר

האריה רבץ לו בצל העץ ביער – וישן. בא עכבר קטן, שובב, טיפס ועלה לאריה על הגב והתחיל לרוץ ולקפץ. נהנה העכבר מהמשחק – אך פתאום התעורר האריה משנתו, והניף את כפו לתפוס את החצוף. קרא אליו העכבר הקטן: "אנא, אריה, מלך החיות – סלח נא לי הפעם הזאת, לא אשכח כי לא נגעת בי לרעה, ואולי יום אחד כשתהיה אתה בצרה, אוכל אני להגיש לך עזרה." שמע האריה את דברי העכבר, פרץ בצחוק גדול וכך אמר: "לא, זה לא יכול להיות, שעכבר קטן יציל את מלך החיות!" וכל כך הצחיקה אותו המחשבה הזאת, שעכבר קטן יוכל לעזור לאריה גדול כמוהו, שהוא פשוט נתן לעכבר ללכת לדרכו, ולא עשה לו כל רע. ובאמת, איך זה, איך יכול להיות שעכבר קטן יציל את מלך החיות?

והנה, לא עבר זמן רב, ובאו ציידים ליער. תפסו את האריה הגדול, קשרו אותו בחבל עבה לעץ חזק והלכו משם לעיר הקרובה להביא קרון, כדי להעביר את האריה לגן החיות. האריה היה עצוב מאוד. הוא הרגיש מה מחכה לו, וניסה בכל כוחותיו להשתחרר מהחבל ולנתק את עצמו מהעץ, אך לא הצליח. באותו רגע עבר שם במקרה העכבר הקטן. אמר העכבר: "אריה יקר, הרשה לי לעזור לך להשתחרר."

והעכבר הקטן כרסם בשיניו החדות את החבל העבה, והאריה השתחרר וזינק ממקומו כדי לברוח מפני הציידים. אך לפני שברח, אמר האריה לעכבר: "אתה צדקת! כן, זה כן יכול להיות שעכבר קטן יציל את מלך החיות."

ד. כתיבת 'חד גדיא' חדש

חומרים:

- השיר 'חד גדיא'.
- חומר רקע על 'חד גדיא'.

מהלך הפעילות:

חלק א':

1. לספר לילדים בקצרה על מקורו של השיר וגלגוליו.
2. נציג בפניהם מקבילות חד גדיאטיות ידועות הרווחות ברחבי העולם וכן עיבודים, נוסחים וחקויים בשירה העברית.

בעקבות 'חד גדיא'

היכן "נולד" החד גדיא הראשון? כמו בכל יצירות הפולקלור קשה להשיב בוודאות באין תשובה אחת ויחידה. כבר בטקסים הפולחניים ביוון העתיקה מצוי גרעין 'חד גדיאטי' שיש הרואים אותו כקדום ביותר. באותה עת עצמה רווחו אגדות, משלים וחרוזים 'חד גדיאטיים' גם בכל רחבי המזרח הקרוב והרחוק, מיפן וסיאם ועד פרס והודו והקשר בין אלה לאלה טרם הוברר סופית. נזכיר קודם כל את האגדה העברית הקדומה (נמצאת בקובץ מדרשים "בראשית רבה") על נמרוד מלך בבל, שקרא לאברהם בן תרח ואמר לו: "השתחוה לאש!" אמר לו אברהם: "אשתחוה למים שמכבים את האש". אמר לו נמרוד: "השתחוה למים!" אמר לו: "אשתחוה לענן שטעון מים". אמר לו: "השתחוה לענן!" אמר לו: "אשתחוה לרוח, שמפזר ענן". אמר לו: "השתחוה לרוח!" אמר לו: "אשתחוה לאדם שסובל רוח"..." דומה לה האגדה היפנית הקדומה שגם בה ביקש מלך לדעת מי החזק מכל: העכבר קודח חור בקיר החזק, הקיר עוצר את הרוח, הרוח מפזרת את הענן, הענן מסתיר את פני השמש וכן הלאה – עד שהמלך מגלה כי האדם הוא החזק מכל.

אם נרחיק מן המזרח הרחוק לדרום אמריקה, נמצא שם מעשיה חד גדיאטית על ארנב שלווה כסף מחיפושית ואח"כ מתרנגולת, שועל, כלב, נמר וצייד. בבוא מועד הפירעון באה החיפושית אל הארנב; הלה קורא לתרנגולת הבולעת את החיפושית;

בא השועל ובולע את התרנגולת; בא הכלב ונושך את השועל;
בא הנמר ומסתער על הכלב; בא הצייד והורג את הנמר...

אצל אומות העולם אלו הן יצירות חילוניות שמטרתן לבדר ולשעשע את הילדים.
מה מקור 'חד גדיא' אצלנו?
הפיוט 'חד גדיא' נכנס בפעם הראשונה אל ההגדה של פסח בעיר פראג שבצ'כיה
בשנת 1590.
הפיוט חותם את הגדת הפסח.

חלק מהחוקרים סוברים כי 'חד גדיא' צורף אל ההגדה בסיומה כדי לעורר את
הילדים העייפים. לעומתם ניסו המפרשים המסורתיים למצוא משמעויות ורמזים
לכוונה המוסתרת ב'חד גדיא'. על פיהם "הגדי האחד, שקנה אבא בשני זוזים",
מייצג את עם ישראל, שאותו קנה אלוקים בהר סיני בשני לוחות הברית (או
לחילופין, בשליחותם של משה ואהרון). שאר הדמויות בסיפור מסמלות עמים,
שדיכאו את עם ישראל בזה אחר זה, וכל אחד מהם הובס בעצמו בידי שלטון עריץ
חדש. אשור או בבל (החתול) נפלו בידי פרס (הכלב), שפינתה את מקומה ליוון
(המקל), שנבלעה באימפריה הרומית (האש); רומא נפלה בידי הברברים (המים),
שהוכו בידי צבאות האיסלם (השור), שנכנעו בפני הצלבנים (השוחט). לבסוף,
בדמותו של מלאך המוות רואים את הכובש או המדכא האחרון, ואותו ידון הקדוש
ברוך הוא בעצמו.

באלגוריה זו טמון, אפוא, המושג היהודי של גמול צדק. המסר הדתי שמוצאים
בשיר הוא, שכל אדם עתיד לתת את הדין על מעשיו, ואילו עם ישראל יכול להתנחם
בידיעה כי ההשגחה העליונה מבטיחה את הישרדותו וגאולתו באחרית הימים.
'חד גדיא' זכה לעשרות עיבודים בשירה העברית החדשה. הגדי הקטן הפך לגיבור
בשירי ערש אידיים ועבריים אצל שלונסקי, שמעון מלצר, אנדה עמיר, פינקרפלד
ועוד.

חלק ב':

בחלק זה נבקש מהילדים לנסות לחבר חד גדיא חדש, כשהרעיון העומד בבסיס
השיר הוא השתלשלות רצופה של אירועים כאשר כל אירוע חדש הוא תוצאה של
קודמו.
הילדים יקראו, יציגו וישירו את יצירותיהם.